

EGY SZERENCSES REGÉNYHŐS KÁLVÁRIÁJA

Ha az író nem jelzi, hogy regénye önéletrajzi regény, nincs jogunk annak tekinteni, ilyenként vizsgálni akkor sem, ha ez netalán könnyebb, célravezetőbb volna az elemzés szempontjából. És akkor sem, ha ezt kínálná egyhősközpontú volta, sőt lineáris, kronológiákat tiszteletben tartó, az egy hős pályaképét is megrajzoló fejlődésregény mivolta.

Továbbá, a mű értékelésénél az sem szempont — régideje —, mennyi érdekes esemény zajlott le írója életében, „miken ment az író keresztül“, mikből meríthetett. (A művész sorsa alakulása monográfiáírókat érdekelhet.) Ha „nagy élete“ volt, ez talán az olvasó szerencséje, az ilyen szerző általában szélesebb olvasótáborra tarthat számot. Ha keskenyebb a saját sorspásztja, a befogott spektrum azonos élességű kontúrokkal foglalható műbe — s ez talán az író szerencséje. Bár valószínű, részünkről ez az állítás nem nélkülöz némi önkényességet, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a művet az író alkata sorsánál is döntőbb mértékben determinálja. Az alkalom szüli a tolvajt, vagy a tolvaj keresi az alkalmat örök dilemmája ez. De hogy itt most vallomásosan líraiak legyünk: az író az emberi világ bizalmasa; s az már az érzékelési képességek végességén is múlik, mekkora környezet milyen mennyiségű hangjaira, színeire, eseményeire képes ráfigyelni, s ezekből mit, mennyit tud számon tartani és művébe emelni, aki nagy formátumú elbeszélésbe kezd. Annyi bizonyos, a nagy kiterjedésű háttországokkal rendelkező írók általában nem félnek széthúzni a frontokat. Hiszen olyan nagy katasztrófa akkor sem történhet, ha itt-ott beszakadna is a frontvonal.

*

Tompa István *Három Demeter* című új regénye készített a fentebbi morfondírozásokra. Ez a regény egy lehetséges ciklus első köteteként készült el, itt most mégis úgy szeretnénk tovább töprengeni fölötte, mintha a 418. oldalon a szerző nem jelezné: „vége az első kötetnek“. Mindenekelőtt elkerülhetetlen, hogy ha nagyon vázlatosan is, ne mondjuk fel, miről is szól ez a könyv, s hogyan tagolódnak a benne foglaltak szerkezetileg.

1.

Valamikor a hatvanas évek legvégén kezdődik a regény *egy-egy számú jelene*, s az összidőtartam, amennyit e jelen a kötet végéig befog, talán két hónap lehet. Ennek a metszetnek a színhelyei („fontossági“ sorrendben): egy tröszt igazgatói rezidenciája és környéke; a gyermekkori cimbora betegágya; családi otthon. Ezek között hajszojják életviszonyai és lelki-

ismerete, fizikai és pszichikai értelemben egyaránt, Demeter Andrást, a jó negyvenes, tehát pályája delelőjére ért, magas beosztású vezető embert. Napjainkban sok szó esik időhiányról, ami egy bizonyos embercsoport életében krónikus, illetve akut, már-már válságokat előidéző. Anélkül, hogy le akarna beszélni valakit is arról, hogy trösztigazgatói székre vágyják, Tompa, ahogyan ennek a Demeter András nevezetű embernek a munkaviszonyait egy gazdasági nagyegység élén bemutatja (lehet, szándékától függetlenül), szinte elképeszti az olvasót a mai társadalmi teherviselés bizonyos aránytalanságaival. Könyvoldalak tucatjain méri be, néhol percnyi pontossággal, egy nagyon is drága munkaidő hozamát: életbevágóan fontos döntések és bosszantóan fölösleges akadályoztatások vektorainak eredőjeként. Amellett, hogy a regénynek ez a rétege külön stúdiuma egy nagyon is égető társadalomszervezési kérdésnek, az is bizonyos, a bürokrácia anatómiájának ilyen ismerőjével, mint Tompa, nem találkozhattunk eddig hazai könyvoldalakon. S a jelenségre való figyelem-reáirányítás akkor is érdekes, ha a fúrások, frázisok, ankétok lovagjai — akik néha mintha csak azért kerülnének elő a föld alól is, hogy regényhősünk életét már-már kilátástalanná tegyék — képtelenek valós emberábrázatot öltetni. Talán a szerzőnek a jelenséggel szembeni türelmetlensége lehet — vagy e jelenség untig-ismerése? — az átvághatatlanul látszó bűvös körök eme alakjai megrajzolatlanlanságának az oka. Ugyanakkor érdekes lenne elősorolni azt is, hogy Tompa mi mindenhez „ért”, visszakövetkeztetve, lebontva ezt a tudást az ebben a regénymetszetben fölbukkanó történelemembekből. Mert ez az ismerethalmaz akkor sem közömbös, ha általában azt tartjuk: az írónak az a dolga, hogy ismerje az életet, hogy legyen széles körű pozitív tudása is arról a világról, amelyben él stb. stb., neki, ugye, ez kutya kötelessége, ha egyszer ő az emberi világ bizalmasa... Tompa viszont, amikor egy grafikonok fölé görnyedő, termelési és beruházási problémákkal küszködő regényhőst megformál, mindezt szinte páratlan gazdaságszervezési, politológiai, vezetéstudományi, társadalomlélektani jártassággal teszi. (Egy helyt például a regénybeli tröszt vezérkara olyan munkaszervezési javaslatot dolgoz ki, amely a „valóságban” jóval a regény megírása után, valamikor a nyomdai átfutás ideje alatt került minálunk országosan a gazdaságszervezés napirendjére. Hiába na, az író tudatos új jövőbe lát... Hányféle érvényessége lehet egy ilyen alapigének is!) Persze nyilvánvaló, a prózaírói tudásnak általában nem ezek a legfontosabb összetevői, kellékei. Itt azért is hívtuk fel a figyelmet rájuk csak mint sajátosakra. És az sem valószínű, hogy éppen a gazdaságszervezési eszme-futtatás lenne a széppróza kenyere — ha ugyan van a szépprózának kenyere. Mert ha úgy tennénk fel a kérdést, például ennek a motiváció-többletnek a vizsgálatánál is, hogy elképzelhető-e az életnek valamely területe, amely ne szerepelhetne szépirodalomban — ha túlszűfolt háttérként bár —, mindjárt megváltozna ez az optika.

Az egyes számú jelenben nagyjából a következők történnek: a tröszt Glória nevezetű alegységénél a vezetőség tagjai (igazgató, főmérnök, főkönyvelő) eszik egymást, de helybeli, valamint központi támogatóiknak „köszönhetően” Demeter András trösztigazgató képtelen közöttük „radikálisan” rendet teremteni. Ezt a helyzetet súlyosbítja, hogy főhősünk nem sokkal ezelőtt — kicsit a „rég motoros” jogán (de legalábbis attitűdjével) — „betartott” egy minisztériumi vezérigazgatónak, Sabinnak, aki ezt

nyilván nem nyelte le, s alkalomadtán várható, hogy benyújtja a számlát; egy minisztériumi embernek pedig az efféle leszámítolásra ugyancsak alkalma van: vizsgálatot rendel el éppen a Glória ügyében, a Glóriánál történetkért viszont Demeter András is felelős, akkor is, ha rég tudja a megoldást, s akkor is, ha ezt rég írásba is adta a minisztériumnak. Mindez így elmondva afféle bürokrata huzakodásnak tűnik. De ahogyan ennek a regényben megmutatkoznak az arányai, s ahogy a rálátás társadalmi dimenzióig „biztosított“ — félelmetes kép. Félelmetes az a természetesség, ahogyan a hiúságában sértett állami hivatalnok a hatalmával élni kész; ahogyan összeköttetések, elvtelen kapcsolatok érvényesíthetők. És félelmetes az a magátólértetődés, ahogyan Tompa hőse mindezt tudomásul veszi, amikor szembekerül velük. Mert ezek a torz viszonylatok nem a regény idejében jönnek létre, Demeter András sem itt veszi tudomásul őket, úgy tűnik, itt — amint beléjük ütközik — ki tudja hányadszor —, már rég nem töpreng okaikon. Ezekben az összecsapásokban, az az érzésünk, egy-egy szenttelen technokrata („csak-szakember“) már-már arisztokratának számít. No de ezek a „jobb emberek“ mind a másik oldalon vannak, később talán kiderül (a következő kötetekben?), hogyan kerültek oda. Mert azt, hogy Demeter András hogyan került az innensőre, tökéletesen megmagyarázza majd ennek a regénynek a kettes számú jelene.

De egyelőre nézzük, a fentebb jelzett bűvös körökben maga Demeter András hogyan él, s hogyan szemléli saját magát. Milyen ennek a meghajszolt embernek a magánélete? Nyilván, amilyennek elképzelhetjük. Holtfáradtan érkezik haza, a házastárs lassan belefárad a végeérhetetlen várakozásokba; kislányával elmaradnak a megígért séták; asztalán egyre halmozódnak az elolvasatlan szakmunkák, melyek a „lépéstartást“ lennének hivatottak biztosítani. Lassan mindennek keseredik az íze, egyre halasztódnak a régi cimborákkal százszor megbeszélt dumapartik; szakadoznak a baráti szálak feltartóztathatatlanul. S mikor mindez, úgy látszik, állapottá rögzítődnék, cseng a telefon. (Ezzel indít a regény.) S abban, hogy cseng a telefon, semmi rendkívüli, a furcsa csak az, hogy nem minisztériumi ellenőröknek kell szállodaszobát szerezni, még csak nem is munkabaleset miatt zargatják odahaza: Pásztori Dénes lett rosszul hirtelen, Göcs, a gyermekkori pajtás, majd közigazdász pályatárs. További telefonálgatás, orvos ismerősök mozgósítása; gyors műtét, s aztán már ott szorongunk a klinika folyosóján, majd órákat töltünk később Demeter Andrással Göcs ágya mellett, mert ezek az órák az elkövetkezőkben helyet követelnek maguknak a legzaklatottabb napok rohanásában is. S ha Göcs nem gyomorrákkal későn operált nagybeteg lenne, Demeter Andrással való barátsága ugyanúgy enyészne el, mint a többiek. De itt kell ülni naponta, tartani Göcsben a lelket, áztatni, biztatni a régi barátot, s ez a kényszerű és mégis szívesen vállalt plusz-teher szinte észrevétlenül támasztja föl a hajdani Demeter András — Frankot, a gimnazistát, majd az útkereső fiatalembert. Ezek az órák készítetik állandó mérlegkészítésre a jelen trösztigazgatóját is, sarkallva a saját életével való szembenézésre. De amint a két barát a tévét nézi, miközben beszámol egymásnak: Göcs magát is áztatva az egészségi állapotáról; András régi emberekről s a tröszt dolgairól mesél — néha már azt sem tudjuk, melyiket sajnáljuk jobban. Göcsöt, a plebejusi eresztés, örök jótanuló super-szakembert, aki legalább összebütykölt egy izléses villát magának, s aki négy-öt éven át tekerte munkaidő után a szá-

mológépet, de végül mégis kidolgozta a saját üzemszervezési rendszerét? Egyik nap éppen András jön a nagy újsággal, hogy alkalmazták Göcs módszerét, s Göcs a hír hallatán halálraítélten is talán élete legboldogabb perceit éli át. Ne Demeter Andrást szánjuk-e mégis jobban, aki hozta ugyan a jó hírt, de el kellett hallgatnia az igazság másik felét, hogy bár a módszert alkalmazzák, Göcsnek a nevét sem említik? S ne őt szánjuk vajon azért is, mert ő az, aki tudja, hogy Bori, a Dénes felesége, a korszerűen berendezett villába talán kinézte magának már a Göcsöt követő férj-utódot is? Néha elszorul a torkunk, s rájuk kiáltanánk, „meddig bírjátok még az ön- és egymás-ámítást?“ Valahol itt lesz a regény regény. És itt válik a regény hőse önsorsát szemlélő emberré is. Mi pedig, amint a magát vallató Demeter András tépelődését követjük (újra csak könyvoldalak tucatjain), arra gondolunk, milyen különös erkölcsiségű is ez a regényalak, aki bár tudja, „mások előtt vizsgázni könnyebb“, az öngigazolás és önsajnálát veszélyes gleccserei között is vállalja a maga fölött való ítélkezés ódiáját. (Például: beolvasok egy hiú nagyságnak, az igazamat — bár alátámasztják azok a körülmények, melyek megfogalmaztatták velem —, mégis talán helyesebb lett volna elhallgatni, hiszen ha benyújtják azt a bizonyos számlát, ez nemcsak a személyemet érinti majd, hanem kihat a közösségre is, melyet vezetek. Vagy: a magam szintjén én is hatalommal bírok, ha nekem olvasnak be, én hogy járok el? Le tudom gyúrni magamban a ripszrt kényszerét? „Házi használatra“, elég eredeti módon, ezt úgy oldja meg, hogy maga mellett tart egy villogó szemüvegű, kiváló képességű közgazdászt, mint magába beépített tüskét, élő lelkiismeretén, mivel ezzel az emberrel méltánytalanul járt el valaha.)

Az viszont érdekes, hogy ez a Demeter András élete jelenére sohasem a miérttel kérdez rá, sohasem azon akad fönn, hogy volt-e értelme tetteknek, vállalásnak, hanem azzal vallatja magát, hogy milyen mértékben felelt meg annak a valahol belül hordozott mércének: tett és vállalás. Vagyis: szó sincs itt afféle felsóhajtásokról, hogy „meddig tart még ez a nyomás?“, „mikor lélegezhetünk már föl egy kicsit?“, vagy pláne: „élhettem volna gondtalanabban, hiszen egy életem van nekem is“. Nem, itt nincsenek alternatívák. Szinte azt kell éreznünk, hogy egyfajta furcsa „bűnhődés“ ez, a hajdani jövőbe vetett hitért. Valahol a saját meggyőződését építő gimnazista szinte gyermekien naiv forradalmár-álmai, jövőelképzelései bosszulják itt meg magukat.

*

S a rég volt gyermekembert szintén a halálra ítélt Pásztor Dénessel töltött órák keltik életre, mint mondtuk, s indítják útjára, mikor Demeter András egyik látogatása után föllapozza hajdani naplójegyzeteit. A régi füzetoldalakon fölelevenedő világ lenne a regény *kettes számú jelene*, mely szerkezetileg fejezetről fejezetre az elsővel együtt halad. Ezt a kettősséget pedig, el kell ismerni, bravúrosan oldja meg a regény tagolása. A nyolc, római számos nagy fejezet további ötven kis fejezetre osztódik, s ez a továbbtagolás lehetővé teszi a két jelen zökkenőmentes együtt-pergetését a nagyobb szerkezeti egységeken anélkül, hogy egyik helyszín- és cselekményvonulatnak a másik keretévé kellene válnia. Tehát: mindenik nagy egység indít az egyes számú jelenben; helyszín: a munkahely, néha az otthon, ahonnan Demeter András beteg barátjához indul; itt felidéződik

Göccsel közös srác-koruk, majd a látogatás után odahaza előkerülnek a régi füzetek, s ezekkel (általában a harmadik kis fejezettől) benne vagyunk a regény másik jelenében, mely tart a nagy egység végéig (háromtól kilenc kis fejezeten keresztül). A kettes számú jelen időtartama — mely végig-pereg az első jelen hatvan napjával párhuzamosan — hat esztendő. Kezdődik az eszmélkedő tizenöt éves Demeter András kisérettségire készülődésével (1938 nyara), s tart Kolozsvár felszabadulásának pillanatáig (1944. október). Így ennek a jelennek (oldalszámban is nagyobb terjedelmet kap) sokkal gyorsabban kell peregnie, hogy „lépést tarthasson“ az előzővel. E két különböző „távolságú“ idő regénybeli együtt-haladásának érzékeltetésére egy, a klasszikus regényesztétikából ismert hasonlatot használunk („a regény tükör, mely úton halad“), tovább alakítva, megduplázva a tükröket. Képzeljünk el (itt) azonos középpont köré rajzolódó két kört, melyek mezéjét nyolc sugárral felosztjuk (nagy egység) úgy, hogy az a sugár, mely metszi a belső kis kört, ugyanaz érintse a külső nagy kört is. Az olvasó a körök középpontjában áll. A belső körön (egyes számú jelen) „útjára“ indul az egyik tükör, halad, míg róla egy kép a külső, nagyobb körön (kettes számú jelen) várakozó tükrökre nem vetül, mely ebben a pillanatban startol, majd sokkal fokozottabb iramban halad az előzőnél — hiszen itt már jóval nagyobb a körív a két sugár érintési pontja között.

*

De mielőtt megpróbálnók leolvasni a külső körön haladó tükrőről, ami rajta pereg, hadd mondjunk el még néhány dolgot a regény egészének hátát-vérét képező epizódok szín-, terep- és mozzanat-állagáról. Tompa nagy kedvvel rendezí be színhelyeit, egyetlen olyan házba, szobába sem nyit be olvasójával, amelyben ne lenne minden a helyén, ne sugallná minden bútor és tárgy azoknak az egyéniségét s még inkább társadalmi-anyagi helyzetét, akik ezeket használják, közöttük élnek. Nincs a regényben olyan kert, bár, étterem (szereti a patyolat abroszokat — persze: ki nem?), utca-részlet, ahol ne igazodnánk el leírásai alapján. De ez a körültekintően meg-rajzolt környezet Tompánál nem válik drámai percek ágyazatává (nem azért lóg handzsár a falon, hogy kellő pillanatban érte nyúljanak); és ugyanakkor önálló életet sem kívánnak élni itt, mondjuk, a bútorok, mint a tíz esztendővel ezelőtti francia új regényben. Mindezt bármiféle számonkérés nélkül jegyezzük meg, csakúgy, mint azt, hogy Tompa semmiféle áttételességnek nem híve; nem él jelképek ballisztikai lehetőségeivel. S ha az elején frontokkal példálóztunk, hadd mondjuk meg itt — a regény-írást hadviseléshez hasonlítva —, hogy bár Tompa harcmodora korszerű (lásd szerkezet), eszközei nem csodafegyverek. Nem is lenne az baj, hogy a szerző nem rendelkezik, mondjuk, a lírai sűrítés lézersugarával, hanem inkább az, hogy egyes mozzanatok körülményeskedő agyonírásával gyakran a cselekmény ritmusát is lefékezi. Lehet, kíméletlenség ezt az észrevételt illusztrálni is, de megtesszük, annál is inkább, mert remélhető, ha előbb nem, az elkövetkező kötetek megjelentekor ez a szövegrész is újra kiadásra kerül, s akkor az ilyen kisiklott mondatokon még igazítani lehet, vagy el lehet kerülni őket: „Szinte úgy tűnik, nem is egészen biztos, hogy igaza volt“; „S nekem eszem ágába sem jutott neheztelni emiatt“; „És András nagyon hálás ezért. Semmi mást sem kell tennie, mint belehelyez-

kedni a fiatalasszony által könnyed természetességgel megszabott keretbe“ stb.

Na de inkább lapozzuk Demeter András régi füzeteit, figyeljük a kettes számú jelent.

2.

A félárva Andris — vagy tán egészen az —, a református kollégium kisdíákja, két agglégény nagybátyja (Simon és Gyula) és vénkisasszony nagynénje (Mari) környezetében nevelkedik. Mindhárom kitűnően egyénített regényalak, a gyermek korán elhalt édesanyjának idősebb testvérei. s azért külön hálásak vagyunk nekik, hogy végül is a gondjaikba vett kicsi legényt nem valami agresszíven nevelik. Nem nyúzzák lecke-kikérdéssel; kikunyerálható tőlük a tánciskola s idővel a teniszfelszerelés. Gyula bank-cégjegyző, végeredményben ő biztosítja a család vagy inkább furcsa együttes számára az anyagiakat; Simon különös baloldali értelmi-típus, a külvilág szemében tengő-lengő kávéházi lélek, valójában a legtisztábban látó felnőtt Andris környezetében. Nagy ritkán mozgalmiak tűnnek fel a háza táján, s a gyerek korán megsejti vítafoszlányokból, egy-egy ottfelajtott Korunk-számból, hogy nagybátyja számára a polgári létforma néhány látszata milyen titkokhoz paraván.

Ennek a jelennek a másik színhelye Bogát, egy dél-erdélyi üdülőtelep, amely valahová Brassó környékére képzelhető el a faluval együtt, amelyben Andris apja körorvoskodik. Itt telnek el a kisdíák vakációi. Micsoda környezet, micsoda vakációk! Ebben a helységben élnek a nagyszülők is, Kati nagymama, a katonás csángóasszony és idős Demeter András, a régi vágású nyugalmazott járásbíró, aki régideje túl van azon, hogy fölrezenhetne még a világ zajaira. A legidősebb Demeter puritán világának ellentétéként ott a Kert, a másik Demeter-panzió, melyet a körorvos második felesége, Nadja Bronecki tart fenn, jórészt a maga széles körű lengyel, görög, francia s ki tudja még milyen nációkból ötvöződő félarisztokrata rokonsága számára. Előkelő, összeszokott, bogaras társaság, jórészt fővárosiak: bukott színésztől tábornokig — valódi „jobb emberek“ —, közöttük még szenátor is akad. Az egész közösség furcsa, bonyolult társadalmi képződmény, körükben idegen a hangos szó, annál kevésbé a flört. A csángó személyzet szinte föllélegzik, amint a panzió konyhájába visszavonulhat. A viselkedési szabályok itt egyedül az orvos Demeter Andrással kivételeznek, aki ha beteghez hívják, öregedő dámák epekedő sóhajtozása közepette hagyja magára a társaságot — úgy tűnik, sokszor nem esik nehezére. Nos, ennek a színhelynek a megrajzolásában Tompa igazán elemében érezheti magát. A Kerten csak átsuhanó arcok vonásai is emlékeztünkbe vésődnek. Pedig történni ezen a különleges szigeten nem történik semmi különösebb. Regényt olvasnak (franciát, de sokat), pletykálnak, kirándulnak, ki-ki életkora és vérmérséklete szerint. De a tábornokot nem a mi jelenünkben szarvazta fel a felesége (ez is az előző idényben történt). S ha a szenátor egyszer őfelségét idézi, az már szenzációszámba megy. A legifjabb Demeternek pedig csodálkozni semmin sem szabad, bármennyire is idegen számára ez a világ, mely ellen esetleg a pingpongasztalnál lázadhat. No meg talán azzal, hogy a személyzet közül nem áll ellent

Esztiének, a fiatal csángó asszonynak, akit a férje otthagyt. Apjával rendszerint kétszer beszélget egy-egy ilyen vakáción: érkezésekor s amikor elbúcsúzik. Néha már annak is örvendünk, ha idős Demeter András küldi az autóbuzsmegállóhoz unokáját, hogy számolná meg, az utolsó járattal hány vendég érkezett. Andris magányossága itt — hiába a maga módján csöppet sem „elidegenedett“ társaság — kolozsvári „otthonánál“ is didergetőbb. Mert Kolozsvárt legalább ott hortyog a szomszéd szobában Simon, aki néha mégiscsak palléroztatja, s valamiképpen a fiú jövőjére is gondot visel. No és ott az iskola, Kémény meg Göcs, a haverek, majd később a hűvös kispolgárlány, a szépséges Julika, akit ha reménytelenül is, de ideig-óráig szeretni lehet. Mégis mindezek jelenlétével együtt elhisszük az ifjú Demeternek, hogy bántja az élet szürkesége, és végül azért sem nehezeltünk rá, amiért magárahagyatottságában talán a kelle-ténél többet medítál. Mindenesetre, ennek az állapotnak a túltrajzolása, ha egyébre nem, arra igencsak alkalmas, hogy Tompa a véletlenszerűt és a sorsszerűt együtt vonja be a magát kereső fiatalember pálya- és meggyőződésalakításába. Tehát az, hogy az eszmélkedő, magányos fiatal-ember „szellemi“ fogódzókat keres a maga-eligazításhoz, ez szükségszerű. Hogy a Simon asztalán éppen baloldali filozófiai irodalomba lapozhat bele, ez sorsszerű. S hogy ez a két tényező arányosan jut szerephez a erős irányválasztása pillanatában, ezzel kiküszöbölődik az a régről ismert erőszakoltság, mely hasonló tárgyú regényeknek az elmúlt évtizedekben nagyon megtepázta a hitelét.

Mivel a kettes számú jelen felnőttei nem tolonganak a fiatal Demeter András körül rokonai érzelmeikkel — talán ennek köszönhetően? —, a „külvilágtól“ sem szigetelik el; sőt, Gyula és Simon, de a Kert vendégei is kiváló „antennáknak“ bizonyulnak: rádiót hallgatnak — ahol nincs vil-lanyáram, ott telepest —, felkiáltanak a napihírek olvastán, hadviselő országok esélyeit vitatják. Aztán a világ változásai, amint Kelet-Európa felé gyűrűznek, a kettes számú jelen színhelyei biztonságát is kikezdi-k: Bogátot 1940 ősztől országhatár választja el; Demeter doktor a határtól északra vállal állást, a Kert Nadja gondjaira marad; új arcok, más egyen-ruhák és slágerek s az előzőnél képzetesebb politikai rendőrség. Ekkorra Demeter András már egyetemi hallgató, Göccsel a közgazdasági karra iratkoztak, Kémény medikus lett.

És milyen szerencsés ember ez a Demeter András: az igazi meg-próbáltatások váratlak magukra, míg felnőtt férfivá lett. Mert most már meggyőződése, kiformalódott vilásképe eligazítja a háborús évek szakadékaik között, és megvédi az életében elkövetkező tragédiák lélekroncsoló hatásától is. Gyula bátyja kórházba kerül, majd Simont letartóztatják; a kolozsvári állomáson egy készenlétben tartott rabszállítmányt bombasző-nyeg semmisít meg; valószínű, hogy ott pusztul el Simon is valamelyik vasúti kocsiban. A fiatal Demeternek tevélegesen alig lehetett köze a mozgalomhoz, talán annyi, hogy valamelyest gyanúsna érezhesse magát. Ezért miután a németek megszállják a várost, s az egyetemi kurzusok megszakadnak, jóakarói tanácsára lakást változtat. Most már a tűz-állapot is megkérdőjeleződik — túl kell élni: hónapokat? heteket? —, hogy az egyre többet vitatott elkövetkező idő egyáltalán rátalálhasson — mikor kiváltani értük jön — a maga tűzaira.

*

Tompa István *Három Demeter* című regényében csak nevet közel százötven adott. Ezek jó része (mintegy hetven) nyilván csupán név marad: cselédek, diáktársak, teniszpartnerek, katonatisztek, fizetőpincérek, dzsesszmuzikusok neve. De a következő harminc név a száztízből már úgy talál gazdát, hogy jól kivethetők az arcvonások is: ezek a pályatársak s a távolabbi rokonok. S ez már rengeteg. Hogy aztán a főhős körül közvetlenül húzódó gyűrűben legalább tíz, minden tekintetben megformált „hús-vér“ regényalak mozogjon. Viszont ezeknek a figuráknak zöme a kettes számú jelen lapjain „él“. Sőt, a közbülső „gyűrű“ regényalakjainak a java is. Ugyanakkor ebben a jelenben a hősök egymáshoz való viszonya sokkal „titokzatosabb“, mint az egyes számú jelenben. Néhol az iránt nem illik érdeklődnünk, ki honnan jön, máshol pedig, hogy ki miből él. Szinte azt sugallják ennek a jelennek az alakjai: „olvasd le arcunkról, kik vagyunk, azért állít az író ilyen árnyaltan eléd“. Az egyes számú jelenben viszont éppen a viszonylatok tisztázottak, ott senkiben sem hagy a szerző kétséget afelől, hogy melyik alakja merre tart, mit akar. Az pedig érdekes és valós írói hozzáállás, hogy a szereplők meggyőződését nem elsősorban osztályhovatartozásuk határozza meg. A szűkebb és főleg tágabb értelemben vett rokonság és köre, melyben Demeter András nevelkedik, igaz, „homogénnek“ semmilyen szempontból nem mondható (egy helyütt az is leíródik ezekről az emberekről, hogy „modern értelemben“ nem gazdagok; a regényből ez több ízben ki is derül), mégis távol él a kor társadalmának plebejusi rétegeitől. Távol akkor is, ha naponta érintkeznek velük. Talán ebből fakad az a nosztalgiaszerű különös anti-parvenűség, amellyel Andris — s itt leírhatjuk, vele együtt: Tompa — a plebejusi világot szemléli. Az „egyszerű“ emberek nála szinte kivétel nélkül melegszívűek, szorgalmasak, családjuknak élők, konok szavatartók, házuk tája ragyog a tisztaságtól és így tovább. Sorsuk alakulása viszont sok esetben szánnivaló (Göcs esete vagy az öreg harcos Gligoré); talán mert tiszta emberségük miatt védtelenek. Tehát ha a Tompa hőseinek meggyőződése, világképe a társadalmi hovatartozástól ugyan nem mindig determinált, annál döntőbb e hovatartozás meghatározó szerepe a jellembeliek alakulásában. Az is érdekes, hogy a társadalmi gravitáció mágneses mező (Tompa talán reá sem figyelt) milyen szorosan tartják, mennyire kötik a regény szereplőit. Nincsenek itt sem egyik társadalmi csoportból a másikba való visszahullások, sem osztályhatárok áttörései; nincsenek feltörekvő, a másik oldalra vágyó, jobb emberek világába kívánczozó Lucien de Rubemprék. Szinte csodáljuk, hogy ebben az általában illúzióktól mentes emberi környezetben a főhős Demeter András hogyan építi ki hitét s alakítja jövőszemléletét. Talán éppen a látott illúziótlanság tagadásaként? Csak így lehet.

*

Manapság elég kevés regény születik. Hogy miért, az okok valószínűleg nem csak alkotáslélektaniak, szociológiaiak is. Irodalomszociológiaiak. A regényötletnek, a „sujet“-nek önmagában, amiből irmitudással könyv lehet, gyenge az árfolyama; a nagyobb méretű életmetszet műbe foglalása — s ez az, amire kevesen és ritkán vállalkozhatnak — még mindig a legjárhatóbb útnak bizonyul. Tompa erre az útra vállalkozott, szerintünk sikerrel.